

Стаття надійшла до редакції 15.04.2013

УДК 159.

*Васильєва
Ірина Генадіївна.
м. Харків, Україна*

ВИЯВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПОНЯТЬ КОНКУРЕНЦІЯ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОГО СТАВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

Постановка проблеми. В умовах розвитку ринкової економіки благополуччя і процвітання нашої країни в певній мірі залежить від конкурентоспроможності та професійної компетентності самих різних фахівців та їх конкурентоспроможності на ринку робочої сили і на ринку праці. Безумовно, що професіоналом можна стати тільки в процесі професійної діяльності, з придбанням професійного досвіду. Але щоб цей досвід сформувався, спеціалісту необхідно знайти роботу найбільш відповідну його прагненням і здібностям, причому в умовах конкурентної боротьби на ринку робочої сили. Однак знайшовши роботу і перебуваючи в своїй професійній сфері, будуючи свою кар'єру і розширюючи сферу своєї діяльності, фахівець стикається з конкуренцією і включається в конкурентну боротьбу на ринку праці, незалежно від його бажання і особистісних особливостей. Такі реалії сьогодення. Можна навіть констатувати факт, що підвищення професіоналізму і досвід професійної діяльності пропорційний накопиченому досвіду в конкурентній боротьбі, бо фахівець тільки тоді буде затребуваний на ринку праці, коли він зможе довести свою спроможність, вміння приймати вірні рішення, долати перешкоди і витримувати конкуренцію: внутрішню і зовнішню.

Затребуваність фахівця - наявність попиту на його праця - найбільш яскравий зовнішній прояв конкурентоспроможності працівника, її зримий результат. Таким чином, найважливішою умовою, що забезпечує можливість становлення професіоналізму фахівців, є їх конкурентоспроможність.

Саме тому сьогодні професійна підготовка студентів повинна відрізнятися високим рівнем формування його конкурентоспроможності, оскільки загострення конкуренції на ринку праці вимагає від кожної людини, тим більше фахівця, високого рівня розвитку креативних здібностей і прагнення до максимальної реалізації свого особистого творчого потенціалу. Важливе місце в системі вимог до підготовки висококваліфікованих фахівців займає не тільки творчий та лідерський потенціал, а й осо-

бистісний потенціал і їх конкурентоспроможність. Особливо це стосується студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, які в подальшому стають співробітниками комерційних організацій, керівниками як приватних, так і державних структур. У силу цього майбутні економісти повинні не тільки володіти необхідними знаннями, а й мати відповідні психологічні характеристики, які б забезпечили їх успішність у майбутній професійній діяльності і високий рівень конкурентоспроможності на сучасному ринку праці. Таким чином, дослідження конкурентоспроможності як особистісної якості, динаміки його розвитку в процесі професійного становлення, дозволяє виявити нові резерви особистості, набуває безсумнівну актуальність.

Мета дослідження – полягає у теоретичному аналізі досліджень проблеми конкурентоздатності у світовій та вітчизняній літературі та визначення її значення для професійного становлення майбутніх економістів у процесі навчальної діяльності. Насамперед предметом нашої уваги є відмінності в розумінні термінів «конкуренція» і «конкурентоспроможність». Необхідність розгляду даного питання визначається, зокрема, даними нашого дослідження уявлень майбутніх фахівців про конкуренцію та конкурентоздатність на ринку праці, згідно з якими різницю між цими поняттями правильно визначають 83% студентів-економістів, 75% студентів-хіміків, 73% студентів-психологів і 66% студентів інженерно-технічних спеціальностей.

Оскільки термін «конкуренція» був запозичений з економіки, то існує достатня кількість різноманітних визначень цього терміна. Так, дослідники розуміють під конкуренцією: і прагнення якомогабільше відповідати критеріям доступу до рідкісних благ (П. Хайне); і ситуацію, де конкуруючих одиниць багато і вони незалежні один від одного (Ф. Найт); і суперництво на якому-небудь поприщі (Г.Л. Азоев) чи суперництво старого з новим (Й. Шумпетер); та динамічний і розвивається процес (М. Портер); а також процес, за допомогою якого люди отримують і передають знання (Фрідріх А. фон Хайек) і процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами для досягнення перемоги в конкурентній боротьбі (Р.А. Фатхутдінов) і т.д.

Подібне різноманіття формулювань даного поняття вказує на його складну природу, структуру, комплексний характер і багатоаспектність. Саме завдяки конкуренції те, що приховано - стає явним, краще використовуються здібності і знання, стимулюється раціональність, посилюється ефективність праці. На думку, вчених у конкуренції закладені рушійні сили розвитку суб'єктів і об'єктів управління.

Конкурентоздатність в економіці визначають як здатність об'єкта або суб'єкта витримувати конкуренцію в порівнянні з аналогічними об'єктами на даному ринку [8]. Найбільш процвітаючі в конкурентній боротьбі компанії прагнуть рости і розвиватися на власній основі, нарощуючи свій виробничий потенціал, надаючи творчий простір і можливості ділового та професійного зростання всім своїм працівникам. Сьогодні економісти бачать успіх конкурентної боротьби в реалізації функції управління, її якості та ефективності, а також в організації виробництва (наприклад, більш економічний апарат управління, висока оперативність у прийнятті рішень, професійна мобільність, чітка мотивація працівників).

Можливості розвитку конкурентоспроможності Р.А. Фатхутдінов бачить у реалізації програми «трех З» - це здоров'я (цілеспрямоване увреплення здоров'я), знання (знання - запорука успіху) і турбота про ближнього (духовно-моральна культура).

Поняття «конкурентоспроможність» міцно увійшло в психолого-педагогічну науку у зв'язку з дослідженнями зарубіжних вчених А. Маслоу, О'Делл, Дж. Грейсона, К. Роджерса, Р. Мартенса, Е. Еріксона та інших. Представники гуманістичної психології бачать людину активним творцем власного життя, що володіє свободою вибору, яка розробляє і розвиває індивідуальний стиль життя. А. Маслоу показує, що людина через самоактуалізацію прагне стати тим, ким він може стати. [4]. К. Роджерс розглядає поведінку людини як мотив самоактуалізації. Він зазначає, що людині «властива тенденція розвивати всі свої здібності, щоб зберегти і розвивати особистість» [7]. Г. Олпорт конкурентоспроможність особистості розкриває через аналіз феномену зрілої особистості. Він вказує на якості, що характеризують цю особу: здатність до саморозвитку, здатність до теплих, щирим соціальним відносинам; володіння відповідною кваліфікацією, знаннями в сфері професійної діяльності, присутність компетентності та конкурентоспроможності. Відзначаючи при цьому, що дозрівання людини - як процес становлення, безперервно протікає і триває протягом усього його життя [6]. Е. Шостром звертає увагу на конкурентоспроможність в часі, що характеризує тенденцію людини жити в сьогоденні, а не концентруватися на минулому або майбутньому.

У той же час, в сучасних наукових дослідженнях проблема конкурентоздатності найчастіше розглядається у двох аспектах: педагогічному, пов'язаному з формуванням та управлінням процесом становлення особистості в процесі навчання (Романовський О.Г., Суворов ВС, Дармацкая І.В., С.В Чегрінцева, та ін) , і власне психологічному, заснованому на вивченні особистісних і соціально-психологічних особливостей становлення і розвитку особистості в процесі професіоналізації (Мітіна Л.М., Маркова А.К.,

Пряжников Н.С., Борівська А., Вакулук А.І., Галаган Л.В., Хапілова Л.М., Чернілевський Д.В. та ін.)

Слід зазначити, що дослідження психологічних проблем розвитку конкурентоздатності студентів у вітчизняній науці були розпочаті в рамках діяльності лабораторії організаційної психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. За результатами досліджень представлений ряд науково-практичних розробок О.Г. Романовського, Л.М. Карамушки, А.А. Філь, К.В. Терещенко та ін робіт, присвячених аналізу певних характеристик конкурентоздатності студентів [2,3,9]. Вчені констатували наявність значних психологічних проблем щодо недостатнього рівня розвитку конкурентоздатності студентів економічного профілю і відкрили подальші перспективи дослідження даної проблеми.

Конкурентоздатність стає першорядною, значущою характеристикою не тільки професіоналів, але й молодих фахівців, почавших трудове життя в сучасних умовах ринкових відносин. Зростаючий динамізм життя вимагає формування і виховання високодуховної, конкурентоспроможної особистості, яка вмє вступати в конкурентну взаємодію і вести суперництво цивілізованими методами. За словами В.І.Андреева: «...на ринку праці особистість повинна досягати високого професіоналізму і на цій основі - конкурентоспроможності, але за умови її одночасно високої духовно-моральної культури» [1].

Російська дослідниця Л.М. Мітіна розглядає проблему конкурентоспроможності особистості в руслі концепції професійного розвитку особистості. В її концепції фактором розвитку особистості є внутрішня середовище особистості, її активність і потреба в самореалізації, а об'єктом розвитку виступають інтегральні характеристики особистості, такі як спрямованість, компетентність, гнучкість, самосвідомість. Саме ці інтегральні характеристики, на її погляд, складають психологічну основу особистості. Структура та зміст конкурентоздатності особистості, вважає Л.М Мітіна, зумовлені індивідуально-психологічними, в тому числі індивідуально-типологічними особливостями особистості. Саме розвиток інтегральних характеристик особистості обумовлюється її конкурентоздатністю на ринку праці. [5]. Важливу роль у підготовці особистості майбутнього фахівця в економічній сфері до конкурентного взаємодії відіграє розуміння необхідності конкуренції та мотивація конкурентної поведінки на ринку робочої сили і на ринку праці.

В НТУ «ХПІ» у 2012г.було проведено дослідження методом анкетування по 25студентів 3-5 курсів ЕК, МТ та ІФ факультетів за допомогою авторської анкети-опитувальника (Філь Е.А., Васильєва І.Г., 2012р.). Дослідження проблемно-пошукового характеру проведене зі студентами - май-

бутніми економістами технічного університету та аналіз їх ставлення до конкурентної боротьби показали: що на питання: «Чи необхідна конкуренція у Вашому житті?», лише 12% студентів відповіли «Ні», а решта вважає конкуренцію необхідною. А дослідження уявлень майбутніх інженерів-технологів мали таі результати: 61% - відповіли «Так», а решта - «Ні». Таким чином, отримані дані показали, що, незважаючи на всю «складність» конкуренції, майбутні економісти та інженери-технологи позитивно оцінюють значення конкуренції у своєму житті, а от студенти-психологи лише чули про такий феномен як конкуренція, але в житті з нею не стикалися: «Так» - відповіли 24%, «Ні» -33%, а остані студенти утримались від відповіді.

Отримані відповіді на питання: «Якщо так, поясніть, будь ласка, чому Вам необхідна конкуренція?» дали можливість розподілити мотивації майбутніх економістів з конкуренції на групи:

1) вимушено-пасивна, в якій конкуренція приймається як факт і як об'єктивна обставина («завжди доводиться чимось змагатися», «в наш час без цього неможливо», «конкуренція – це норма сучасного життя »та ін.);

2) розвивально-активна, в якій людина - активний суб'єкт конкуренції, яка сприяє розвитку або суспільства (« альтруїстичний тип ») (« конкуренція розвиває економіку »,« щоб було краще жити »,« досягнення успіху в житті »,« індивід повинен слідувати до кращого, розвиватися, не стояти на місці »), проявити себе», «для досягнення власних цілей», «щоб використовувати ідеї, таланти») та ін. [2].

Слід зазначити домінування другого типу мотивації, що вказує на розвиваючий фактор конкуренції як можливої основи формування позитивного ставлення до неї. Так, більшість студентів, приймавших участь у опитуванні (89%), у своїх відповідях констатували необхідність конкуренції для життєдіяльності сучасної людини.

Таким чином, було встановлено два види мотивації майбутніх фахівців, але подальша корекційна робота проводилась зі студентами економічного напрямку. Студенти були розподілені по мотивації на конкурентну поведінку на дві групи: пасивну та активну. При подальшому формуванні психологічної культури конкуренції у майбутніх економістів - студентів технічного університету, ми будемо враховувати ці особливості особистості для формування дійсно ефективної та цивілізованої конкуренції. З кожною з цих груп було проведено тренінг, спрямований на опанування ідентичних уявлень про конкуренцію та конкурентоздатність, яка виступає складовою професійної самосвідомості. Варто зазначити, що під час організації та проведення тренінгу значна увага зверталася на розвиток здатності до плідного спілкування, рефлексії та формування гнучкості, решучості,

конкурентозначущих якостей (вирішенню цього завдання значно сприяла участь майбутніх економістів у попередньому психологічному самоодслідуванні та ранжуванню конкурентозначущих якостей в опитувальнику).

Спрямованість рефлексивної свідомості виявляється у тому, що майбутні фахівці, здатні відділити себе від своєї діяльності, протиставити її собі в якості об'єкта; лише в цьому випадку його діяльність може стати предметом перетворення і розвитку. Діяльнісно-організована свідомість, таким чином, забезпечує подолання проблемних ситуацій в діяльності і її розвиток за допомогою рефлексивного виходу та процедур проблематизації.

У процесі тренінгово-ігрової діяльності, що стимулює розвиток у студентів професійної рефлексії, стає її активатором, відбувається трансформація об'єктивних знань про конкуренцію та конкурентоздатність в особистісний смисл. Завдяки цьому жорсткі алгоритми діяльності поступаються місцем більш гнучким, адекватним конкурентним ситуаціям у майбутньої професійної діяльності.

Як зауважує О.О. Деркач, усвідомлення розвитку себе як професіонала можливе, при рефлексивній організації особистості [4]. Оскільки остання найкраще розвивається у процесі самонавчання професійної рефлексії на «конкурентну боротьбу» в практичній професійній діяльності, то на нашу думку, під час спеціально організованого рефлексивного тренінгу були створені сприятливі умови для розвитку рефлексії ідентичних уявлень про конкуренцію та конкурентоздатність, яка виступає складовою професійної самосвідомості, а відтак має професійну спрямованість.

Висновки. Таким чином, конкурентоздатна особистість є суб'єктом соціальних дій і змін, який усвідомлює складну динаміку процесів розвитку і впливає на їх перебіг. Здібності, знання та вміння, необхідні людині для активної участі в різних видах діяльності, також повинні бути різноманітними. Це не тільки вміння та навички в професійній сфері, а й збереження традицій та культурної самобутності особистості і суспільства, якісна комунікація, творче використання дозволів, забезпечення та збереження психічного здоров'я особистості. У цілому ж під конкурентоздатністю ми розуміємо здатність людини не тільки адекватно приймати рішення і відповідати за їх виконання, але передбачає наявність сукупності фізичних, інтелектуальних і конкурентозначущих якостей людини, та насамперед особливостей, необхідних для самостійного і ефективного вирішення виробничих й життєвих ситуацій, створення кращих умов для конструктивної взаємодії з іншими людьми.

На сучасному етапі розвитку суспільства формування конкурентоздатності як важливої складової майбутньої професійної діяльності студента сприяє, зокрема, того, що метою навчання стає розвиток здібностей самостійно вчитися і надавати в цьому допомога самому собі.

Тому актуальним стає оволодіння спеціалістом рефлексією конкурентної складової професійної діяльності, що дозволяє об'єктивно оцінювати хід і результати цієї діяльності. Перед майбутніми фахівцями виникають складні завдання професійного самовизначення і самоактуалізації, тому очевидна необхідність усвідомити своє місце і роль у своєму становленні як конкурентоздатного фахівця, що має можливість управляти своїм професійним розвитком і своєю кар'єрою. У цьому зв'язку виникає необхідність визначення додаткових вимог до підготовки майбутнього фахівця в вишу, які сприяли б підвищенню його конкурентоздатної спрямованості, гнучкості та компетентності [5] та задоволеності своєю професійною діяльністю, формування потреби в безперервному професійному розвитку на основі рефлексії професійних інтересів і можливостей, креативності у прийнятті рішень і готовності йти на ризик при їх реалізації. З метою формування такого високого рівня та подальшої професійної конкурентоздатності фахівця, досягнення професійного успіху і можливостей реалізації творчого потенціалу важливо забезпечити наявність відповідних умов для творчої самореалізації та самовираження, оволодіння рефлексією конкурентної складової професійної діяльності майбутніх фахівців.

Список літератури: 1. Андреев В. И. Саморазвитие творческой конкурентоспособной личности менеджера. – Казань: Фирма „СКАМ”, 1992. – 45 с.; 2. Карамушка Л. М. , Філь О.А. Психологія освітнього менеджменту: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2004. – 424 с.; 3.. Деркач А.А. Акмеология / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с. 4. Исаев Е.И. Становление и развитие профессионального сознания / Е.И. Исаев, С.Г. Косарецкий, В.И. Слободчиков // Вопросы психологии. – 2000. – № 3. – С. 58–67. 5. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 2002. – 400 с.; 6 Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности, тексты // Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырея. – М., 1982. – С. 108-118; 7. Г. *Олпорт* Становление личности: Избранные труды / [Пер. с англ. Л. В. Трубицкой и Д. А. Леонтьева]; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2002.; 8.. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер с англ. – М.: Прогресс, 1994 – 480 с.; 9. Романовский А.Г Формирова-

ние конкуренто способного специалиста как стратегическая задача философии современного образования / А.Г. Романовский // Теорія і практика управління соціальними системами. - 2008. - №3. - С. 3-9.

Bibliography (transliterated): 1. Andreev V. I. Samorazvitie tvorcheskoy konkurentosposobnoj lichnosti menedzhera. – Kazan': Firma „SKAM”, 1992. – 45 s.; 2. Karamushka L. M., Fil' O.A. Psihologija osvitr'nogo menedzhmentu: Navchal'nij posibnik dlja studentiv vishhih navchal'nih zakladiv. – K.: Libid', 2004. – 424 s.; 3. Derkach A.A. Akmeologija / A.A. Derkach, V.G. Zazykin. – SPb. : Piter, 2003. – 256 s. 4 Isaev E.I. Stanovlenie i razvitie professional'nogo soznaniya / E.I. Isaev, S.G. Kosareckij, V.I. Slobodchikov // Voprosy psihologii. – 2000. – № 3. – S. 58–67.; 5. Mitina L. M. Psihologija razvitiya konkurentosposobnoj lichnosti. – M.: Moskovskij psihologo-social'nyj institut; Voronezh: Izdatel'stvo NPO “MODJEK”, 2002. – 400 s.; 6. Maslou A. Samoaktualizacija. Psihologija lichnosti, teksty // Pod red. JU. B. Gippenrejtser, A. A. Puzyreja. – M., 1982. – S. 108-118; 7. G.Olport Stanovlenie lichnosti: Izbrannye trudy / [Per. s angl. L. V. Trubicynoj i D. A. Leont'eva]; pod obshh. red. D. A. Leont'eva. M.: Smysl, 2002.; 8. Rodzhers K. R. Vzgljad na psihoterapiju. Stanovlenie cheloveka: Per s angl. – M.: Progress, 1994 – 480 s.; 9. Romanovskij A.G. Formirovanie konkurento sposobnogo specialista kak strategicheskaja zadacha filosofii sovremennogo obrazovaniya / A.G. Romanovskij // Teorija i praktika upravlinnja social'nimi sistemami. - 2008. - №3. - S. 3-9.

І.Г.Васильєва

ВИЯВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПОНЯТЬ КОНКУРЕНЦІЯ ТА КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЬ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОГО СТАВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

Стаття присвячена теоретичному аналізу досліджень проблеми конкурентоздатності у світовій та вітчизняній літературі, визначенню її значення для професійного становлення майбутніх фахівців у процесі навчальної діяльності. В статті також запропоновано інноваційний підхід до формування адекватних гуманістичних уявлень про конкуренцію та конкурентоздатність фахівця, для чого було розроблено спеціальний тренінг для студентів – майбутніх економістів, спрямований на виробітку ідентичності в рефлексії на конкуренцію та конкурентоздатність, як складових майбутньої професійної діяльності фахівців.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоздатність, конкурентозначущі якості, майбутні економісти, рефлексія конкурентної складової професійної діяльності, формування конкурентоздатності.

И.Г. Васильева

ВЫЯВЛЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ПОНЯТИЙ КОНКУРЕНЦИЯ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩИХ ЭКОНО- МИСТОВ

Статья посвящена теоретическому анализу исследований проблемы конкурентоспособности в мировой и отечественной литературе, определению ее значения для профессионального становления будущих экономистов в процессе учебной деятельности. В статье также предложен инновационный подход к формированию адекватных гуманистических представлений о конкуренции и конкурентоспособности, для чего был разработан специальный тренинг для студентов- будущих экономистов, направленный на выработку идентичности в рефлексии на конкуренцию и конкурентоспособность, как составляющие будущей профессиональной деятельности специалистов.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, конкурентозначимые качества, будущие экономисты, рефлексия конкурентной составляющей профессиональной деятельности, формирование конкурентоспособности.

I.G. Vasilyeva

IDENTIFICATION OF PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF COMPETITION TERMS AND COMPETITIVENESS IN PROFESSIONAL FORMATION OF FUTURE ECONOMISTS

The article deals with analysis of research problems of competitiveness in the global and domestic literature, the definition of its value for the professional development of future economists in the process of learning activities. The article also provides an innovatsiyny approach to the formation of adequate humanistic notions of competition and competitiveness, which has been designed special training for students of the future economists aimed at developing at identity in reflection on competition and competitiveness, as components of future professional activities.

Keywords: competition, competitiveness, quality konkurentoznachimye, future economists, reflection competitive component of professional activity, the formation of competitiveness.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2013